

הביטחון בה' כסולם לאמונה

יוחאי חלפון

ראשי הפרקים

1. מבוא
2. חלק א' - ביטחון בעת צרה
3. שיטת החזון איש
4. שיטת הרבי מלובביץ'
5. חלק ב' - ביטחון והשתדלות
6. שיטת רבנו בחיי והרלב"ג
7. שיטת חובות הלבבות
8. שיטת המסילת ישרים
9. שיטת הרב דסלר
10. סיכום

מבוא

פעמים ששואל האדם את עצמו: כיצד אני הקטן יכול לחזק את אמונתי בבורא? כיצד אוכל לחיות ולהפנים ש"יש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא"¹ וש"כל הנמצאים חוץ מן הבורא, מצורה הראשונה עד יתוש קטן שיהיה בטבור הארץ, הכול מכוח אמיתתו נמצאו"²?

מצוות הביטחון בה' היא התשובה לכך. אמנם הביטחון בה' נובע מהאמונה בה', אבל כדי לחיות את האמונה הגדולה והכוללת צריך להתחיל מהביטחון בה'. אדם שמסכים בשכלו עם מציאות ה' והשגחתו אבל קשה לו להפנימם ולהרגישם - יכול להתחיל לעלות במעלות האמונה אם יאחז במידת הביטחון, וכך, צעד

1 רמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק א.

2 רמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ב.

אחר צעד, יתחזק בהכרתו זאת. מדרגות יש במידת הביטחון שאפשר לעלות בהם ולהתקדם אם רק ירצה האדם. במאמר זה נציע לפני הקורא את מידת הביטחון בצורה שתאפשר לכל אחד לקיימה לפום דרגא דיליה ואפשרות להתקדם מדרגה לדרגה באמצעות חיזוק מצבה הנוכחי של מידת הביטחון אצל כל אחד.

חלק א' - ביטחון בעת צרה³

הגדרת מידת הביטחון בה' על-פי רבנו בחיי היא "רגיעת ומנוחת נפש הבוטח, הישענות והיסמכות ליבו על מי שבטח עליו, בעניין שהאדם בוטח על הקב"ה, הקב"ה יטיב לו כפי שה' יודע מה טוב לו". כשעומד אדם לפני מקרה לא טוב או נסיון, וישנן שתי אפשרויות, או שיהיה טוב או שלא - מצווה הוא לבטוח בה' שיהיה טוב.

שאלה קשה יש על זה: מדוע על האדם לבטוח בדבר שאינו בטוח? הרי אין הבטחה לאדם שבאמת יהיה טוב! אדם החושב בצורה הגיונית יכול, בסופו של דבר, לבוא לידי שאלה גדולה באמונה, שהרי אם הוא בוטח בה' שיהיה טוב ובטוח ומשוכנע שכך יהיה, ובסוף זה לא קרה - זה עלול לשבור לו את כל השקפת עולמו ואמונתו בה! זה היפך ממה שאנו מחפשים במידת הביטחון, חיזוק האמונה בה! על שאלה זו ננסה לענות.

שיטת החזון איש

בכתביו, תוקף החזון איש השקפה זו בחריפות רבה ופוסל אותה מכל וכל (אמונה וביטחון פרק ב):

"טעות נושנה נתאזרחה בלב רבים במושג ביטחון... בכל מקרה שפוגש האדם והעמידתו לקראת עתיד בלתי מוכרע... כי בטח יהיה הטוב ואם מסתפק וחושש על היפוך הטוב הוא מחוסר ביטחון, ואין הוראה זו במידת הביטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד - אין העתיד מוכרע".

החזון איש אומר שאין שום הבטחה לאדם על גורל העתיד, ואם כן מדוע על האדם להאמין שיהיה טוב? תשובתו של החזון איש לשאלה שהצגנו לעיל היא,

3 חלק מן המקורות והניתוח נשען על מאמרו של הרב חיים גרינשפן שראה אור במאורנו ז' (תמוז תשס"ז) "סוגיות במידת הביטחון".

שבאמת אין חובה לבטוח בדבר שאינו בטוח, ואם כן נראה כי החובה על האדם לבטוח בה' שונה ממה שהצגנו בהתחלה. וכך ממשיך החזון איש:

“אבל עניין הביטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם וכל הנעשה תחת השמש הכול בהכרזתו יתברך, וכאשר האדם נפגש במקרה אשר לפי הנוהג שבעולם צפויה אליו סכנה מדרכי הטבע, [והוא מתחיל] לפחד מטבעת העולם... וההבלגה בשעה הקשה הזאת ולהשרות בקרבו האמת הידועה כי אין כאן פגע רע מיד המקרה רק הכול מאיתו יתברך, בין לטוב ובין למוטב... עניין זה יקראוהו מידת הביטחון”.

נמצא שהחזון איש מגדיר את הביטחון אחרת מרבנו בחיי שהבאנו לעיל. לפי דבריו, הביטחון הוא הידיעה העמוקה והפנימית של האדם שהכול מאת ה' ואין 'מקרה' בעולם. בהמשך דבריו מסביר שהביטחון והאמונה בה' הם דבר אחד, אלא שההבדל ביניהם הוא שהאמונה היא בחינת הלכה והביטחון הוא בחינת מעשה, כלומר - כפי שיש הלכה, שהיא דבר תיאורטי, וכשמיישמים אותה בשטח לובשת היא צורה גשמית - כך גם בעניין האמונה והביטחון, האמונה היא כללית, לדעת שכל מה שקורה בעולם הוא מה', ואילו הביטחון הוא ספציפי, שמה שעכשיו קורה לי הוא גם כן מה'. האדם, ביודעו שהכל מאת ה', רגוע יותר (הוא בוטח כי הוא בטוח, הוא בידיים טובות), כי הוא יודע שגם אם חלילה קורה לו דבר רע זה מאת ה' וברצונו, ו"חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה" (ברכות ס:).

שיטת הרבי מלובביץ'

הסברו של החזון איש יפה, אלא שרוב חכמי ישראל לדורותם הציגו גישה שונה⁴, שמצטייר ממנה שהאדם הבוטח בה' רגוע מפני שהוא בטוח שבאמת יהיה טוב. אם כן - לפי גישתם זו - נחזור לשאלה: מניין לנו הבטחה זו?

הרבי מלובביץ' מבאר (שערי אמונה, הביטחון בה', פסקה כז ואילך) שמידת הביטחון היא לבטוח בה' שיהיה טוב. על כך מסכים גם החזון איש, שוודאי שכל מה שה' עושה הכל לטובה. אלא שהחזון איש אומר שיש דברים שלעניינם שלנו נראים רע אף על פי שבאמת הם טובים, ואין הבטחה שמה שה' יעשה הוא טוב הנראה לעינינו שלנו, ובנקודה זו חולק הרבי מלובביץ':

4 רבנו בחיי ב"כד הקמח', חובות הלבבות, הרלב"ג, כתבי החסידות ועוד.

“עניינה של מידת הביטחון בפשטות אינו רק המצב דמנוחת הנפש⁵, אלא שבוטח שיהיה לו טוב בטוב הנראה והנגלה דווקא, כי הקב"ה יחלצהו מצרתו וכו”.

מספר הרבי מלובביץ' על ה"צמח צדק", שפעם אחת בא אליו אדם לבקש רחמים על אדם חולה, וענה לו הצמח צדק: "טראכט גוט - ווט זיין גוט" ("חשוב טוב - יהיה טוב"). כאן חוזרת על עצמה השאלה: מניין הביטחון הזה שאכן יהיה טוב?

הרבי מבאר שמידת הביטחון אינה פרט ממידת האמונה. כלומר, אין לומר שהאמונה היא הידיעה שהכל מאיתו יתברך והביטחון הוא החלת הידיעה הזאת על מצב ספציפי; אלא מידת הביטחון עבודה בפני עצמה היא. בעבודתו זאת נדרש האדם לעבודה נפשית עצומה. עליו לסמוך ולהישען רק על הקב"ה ממש, וכדברי הפסוק - "השלך על ה' יהבך" (תהילים נה כג), שמשמעותו שסומך ומשליך את גורלו רק על ה'. דבר זה עצמו הוא הגורם לביטחונו בקב"ה. כיצד? אין כוונת הביטחון שיבטח בה' ויחשוב כי חסדיו הם בלי מידה ומשפיע בין לראוי ובין למי שאינו ראוי ויקבל את הטוב בלי השתדלות מצידו, שאם כן בטל השכר ועונש, אלא שיבטח בה', ועצם הביטחון הזה הוא עבודה גדולה בנפש האדם, ובגלל העבודה הזאת הקב"ה משפיע חסדיו ורחמיו גם אם לולא זאת לא היה ראוי לכך. 'מידה כנגד מידה' היא כלל גדול בתורה, וכך גם כאן: ככל שהאדם יותר בוטח בה' וסומך רק עליו - כך ה' מצדו משפיע עליו שפע⁶.

ובתשובה לשאלתנו, ככל שהאדם יותר בוטח בה' כך הדבר נהיה יותר בטוח על ידי העבודה הנפשית של האדם, והאדם סומך על הקב"ה במאה אחוז גם כשהוא יודע שיכול להיות אחרת⁷ ובגלל ההישענות הזו על הקב"ה הוא נושע⁸.

חלק ב' - ביטחון והשתדלות

5 המופיע בהגדרת "רבנו בחיי".

6 ולפי זה יובן הסיפור שיוספר לקמן בהערה. ר' זושא, לגודל מעלתו, בטח בה' בצורה כל כך גבוהה עד שהתפילה לה' שייתן לו אוכל הייתה מספיקה בתור השתדלות ולא היה צורך בהשתדלות מעשית נוספת.

7 למה הדבר דומה? למורה שסומך על תלמידו שיעשה דבר מה. התלמיד יכול לעשות אחרת אלא שהמורה סומך עליו במאת האחוזים. כן הדבר כאן רק בהיפך (אנחנו סומכים על ה' שיעשה טוב גם כשיכול לעשות אחרת).

8 ובאמת כך היה יכול להיות בקשר לגוש קטיף. אם כולם היו מאמינים בה' שיהיה טוב - היה הגירוש נמנע.

לפי מה שראינו עד כה, מצווה לבטוח בה' שיהיה לו טוב, וזה משפיע על כל תחומי החיים - הביטחון, הבטיחות, הכלכלה, הבריאות וכד'. נשאלת השאלה, מה הבוטח בה' מצווה לעשות כדי להגיע למצב הרצוי מבחינתו?

מניין ההנחה שהנחנו שהבוטח בה' מצווה לעשות משהו כדי להתקדם למצב הרצוי? התשובה לכך פשוטה היא: בספר בראשית נגזר על אדם הראשון, לאחר חטאו וגירושו מגן עדן: "בזעת אפריך תאכל לחם" (בראשית ג יט). כלומר, העונש על החטא הוא שמעכשיו תצטרך להזיע כדי לקבל לחם למאכל. לפני הגזירה לא היה צורך כזה, היה אפשר לקבל לחם ללא כל מאמץ, האדם הבוטח מספיק היה לו לבטוח בה' והלחם היה מגיע אליו, אבל מאז שחטא אדם הראשון - צריך הבוטח בה' גם להזיע, כלומר להתאמץ, כדי לקבל לחם למאכל.

אפשר ללמוד זאת גם מהכתוב "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו" (תהלים קכז א). מפסוק זה מובן שצריך סייעתא דשמיא בכל מה שהאדם עושה, ואם ה' לא יעזור לאדם לבנות את הבית לא יועילו כל ניסיונותיו, אך אפשר לדייק מכאן ש"אם ה' יבנה בית - לא שווא עמלו בוניו בו", כלומר - אם יש סייעתא דשמיא לבניית הבית הרי שבנייתו היא דבר אמיתי ולא דבר שווא, ומכאן שהפעולה הגשמית היא דבר רצוי, ואי אפשר רק לבטוח בה' מבלי לנקוף אצבע.

ראינו שהאדם מצווה לעשות משהו (ובלשונו "השתדלות") כדי לקדם את מצבו לעבר היעד הרצוי, אם להשגת לחם ואם לבניית בית; אבל כמה מאמץ על האדם להשקיע בהשגת היעד? האם אין חשש שכאשר האדם ישקיע את כל כוחותיו ומרצו בהשגת דבר מה, כגון פרנסה, ולבסוף ישיג את חפצו, יזקוף זאת לזכותו באומרו "כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ח יז)?

שיטת רבנו בחיי והרלב"ג

בנושא זה יש מספר דעות בראשונים ונסקור אותן מן הקל אל הכבד. ראשית נביא דברי רבנו בחיי על התורה (בתחילת פרשת שלח):

"ואחר שעשה ככל יכולתו והשתדל בכל כוחו ועשה בדרך הטבע כל הכנותיו - אין ראוי לו לבטוח שיגיע אל רצונו, רק בה' יתעלה לא בהכנות האלה, כי יש אדם שיאבד במלחמה עם כל ההכנות ויש אדם שינצל מבלעדיהן... מכל-מקום באה

9 מכיוון שההתייחסות בראשונים ובאחרונים היא בעיקר בתחום הכלכלי נתייחס בעיקר לתחום זה, אך הדברים אמורים גם לשאר התחומים.

מצוות התורה לישראל לעשות כל השתדלותם בהכנות האלה ואחר כך למסור העניין למי שהתשועה לו, כי התורה לא תסמוך על הנס לעולם.

גישה דומה לזו אנו מוצאים אצל הרלב"ג (הדעות והמידות, שער הביטחון):

"אין ראוי לאדם לעמוד בטל מפני שומרו מצוות התורה ויסמוך שה' יתעלה יתן לו צרכיו, כי זה ממה שיביאהו אל החיסרון ומיעוט האמונה. אבל יעשה מעשים להביא אליו הברכה... הנה ירצה (ה') שישתדל האדם בהגעת הדבר ההוא בסיבות נאותות".

העולה מדברי רבנו בחיי והרלב"ג, שצריך האדם לעשות את כל מאמציו כדי להשיג את מבוקשו. אמנם נראה כי רבנו בחיי מצדד בהשתדלות רבה יותר ("...והשתדל בכל כוחו") מאשר הרלב"ג (להשתדל... בסיבות נאותות) אבל הצד השווה שבהם, שלדבריהם חובה על האדם לעשות את ההשתדלות הזאת ועבירה היא לסמוך על הנס ("לבטוח" בה').

מעיון בדברי רבנו בחיי עולה כי הוא התייחס רק לשני תחומים שבהם יש לעשות השתדלות: בנושא המלחמה עלינו להכינה כראוי כדי שנוכל לנצח על-פי הטבע. וכן בנושא הרפואה, על האדם לשמור על בריאותו, ואם חלה עליו ללכת לרופא כדי להתרפא. נשאלת השאלה: האם רבנו בחיי יאמר את דבריו גם בנושאי פרנסה, או שיש חילוק בזה, ובפרנסה אדם מצווה לבטוח בה', כיוון שהפרנסה נגזרת עליו מאיתו יתברך¹⁰? ננסה לענות על שאלה זו בהמשך.

שיטת חובות הלבבות

גישה אחרת ממה שראינו לעיל מוצאים אנחנו בדברי בעל חובות הלבבות (בסוף הפתיחה לשער הביטחון). הוא מספר על יהודי אחד שנסע לארץ רחוקה כדי לחפש שם פרנסה, ושם פגש בעובד אלילים. אמר לו היהודי שהוא מאמין בבורא הכול יכול והזן ומכלכל לכל בריה, וענה לו עובד האלילים שמעשיו סותרים את דבריו, שהרי אם הוא מאמין שבוראו הוא מפרנס וזן לכל בריה - מדוע יש לו צורך לנסוע כל כך רחוק בשביל פרנסה? ומאז חזר היהודי אל עירו וקיבל עליו לפרוש מן הרדיפה והיגיעה בענייני העולם הזה.

מסיפור זה עולה שגישתו של בעל חובות הלבבות היא שיש להמעיט בהשתדלות

10 "כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה" (ביצה טז).

שעושים כדי להשיג פרנסה. אולם לא התבאר כמה המעטה יש לעשות בהשתדלות, האם לא "להשתגע" כדי להתפרנס אבל את הנורמה מותר, ואף צריך לעשות, או שמא יש להפחית מהנורמה, כדי להבליט את העובדה שהוא בוטח בה? גם על שאלה זו ננסה לענות בהמשך.

שיטת מסילת ישרים

גישה קיצונית נמצאת במסילת ישרים, שלפיה יש לצמצם את ההשתדלות עד למינימום ההכרחי (פרק כא):

"הביטחון... שישליך יהבו על ה' לגמרי... וכבר היה יכול האדם להיות יושב ובטל והגזירה [שיקבל את פרנסתו מן השמיים] הייתה מתקיימת, אם לא שקדם הקנס 'בזיעת אפיק'... אשר על כן חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו... כמס שפורע כל המין האנושי אשר אין להימלט ממנו... אך לא שההשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות מוכרח, וכיוון שהשתדל כבר יצא ידי חובה וכבר יש מקום לברכת שמים שתשרה עליו, כי כיוון שעשה אדם קצת מלאכה - משם והלאה אין אלא לבטוח בקונו... ואין צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות".

לפי גישה זו יש לצמצם את ההשתדלות למינימום שבמינימום, וכל תוספת היא כבר מעבר למחויבות לצאת ידי חובת הקנס וגובלת בחוסר ביטחון בה' שיזמן לו את פרנסתו.

שיטת הרב דסלר¹¹

כדי להבין נכונה את מידת הביטחון ננסה להציג גישה הרואה את מידת הביטחון בראייה מעשית לכל אחד מאיתנו, לא רק אברהם אבינו יכול לבטוח בה' אלא גם אנחנו.

מסופר על ר' זונדל מסלנט שהיה מסתפק במועט וכל ימיו בוטח בה', כששאלוהו על פרנסתו היה אומר שאנחנו מצווים רק על ההשתדלות המינימאלית כדי שיהיה לה' "צינור" להשפיע דרכו פרנסה אלינו, "לכן" - אומר היה ר' זונדל - "אני קונה כרטיס הגרלה [מעין 'מפעל הפיס' של ימינו] ואם ה' רוצה לתת לי פרנסה היה נותן לי על ידי זכייה בהגרלה".

11 מכתב מאליהו א' עמ' 187 "ביטחון והשתדלות".

מה יש לנו ללמוד מסיפור זה? שלא נעבוד אלא נלמד תורה ובנוסף נקנה כרטיס פיס, ואם ה' רוצה לפרנסנו נזכה בפיס? ומה יקרה אם ה' רוצה לנסות אותנו ולא נזכה בפיס? מה יקרה לאדם שאין לו במה להאכיל את ילדיו, אשתו צועקת עליו שבגללו אין להם מה לאכול, והוא צועק עליה בחזרה וכו'...? הלא אדם זה עלול להגיע לכפירה בה', שהרי הוא בטח בו ולמרות זאת אין לו מה לאכול, ואולי כדאי להפסיק לבטוח ולהתחיל לעבוד, כדי שיהיה לו מה לאכול?

ודאי שאין זו מצוות ביטחון בה' אלא טיפשות שאין כדוגמתה, מצד שני גם ההיפך הגמור - שהאדם יעשה את כל מירב מאמציו - בעייתי, מכיוון שאם הוא עשה כל שביכולתו הוא יבוא לומר "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". לכן נראה לומר שאין הדבר תלוי אלא במדרגתו של האדם.

כדי להבין את זה ננסה להבין יותר טוב את הסיפור של ר' זונדל מסלנט. לא מסופר מה קרה לר' זונדל בהמשך הסיפור, האם הוא זכה בכסף של ההגרלה או לא, ומה קרה אם ר' זונדל לא זכה? האם זה הביא אותו לידי כפירה בה' חס וחלילה? ודאי שלא, אדם במדרגתו של ר' זונדל מסלנט היה אומר "אם לא זכיתי, ה' לא רוצה לפרנסני". ובוודאי שלא מדובר שהוא מת מרעב, אלא שהוא היה צריך להיות בדוחק גדול, ורק אדם במדרגתו של ר' זונדל היה מקבל את זה בהשלמה ובשמחה, אדם נורמאלי היה מתרעם על מידותיו של הקב"ה (ח"ו), ואין לו לאדם להכניס עצמו בניסיון, לכן אדם נורמאלי צריך למעט בהשתדלות ברמה כזאת שגם אם לא יצליח בהשתדלות - יצליח לחיות בצורה מכובדת (לפי הדוגמא שהבאנו על כרטיס פיס, חוץ מהכרטיס לעבוד במשהו שאפשר להתקיים ממנו).

מכל האמור לעיל נלמד אנחנו למעשה. נראה כי גישת המסילת ישרים מתאימה רק לבעלי מדרגה גבוהה מאוד כמו ר' זונדל מסלנט או ר' זושא¹², אדם רגיל אסור לו לנהוג בגישה זו, שזה יכול להביאו לכפירה רח"ל כמו שהתבאר לעיל. אדם פשוט צריך רק להיזהר מנפילה בפח של כוחי ועוצם ידי, ולכן למעט בהשתדלות

12 מסופר בספרי החסידים שכך היה מנהגו של ר' זושא, שהיה אומר "ריבונו של עולם, זושא רעב" ואז השמש היה ממציא לו אוכל. פעם אחת רגז השמש וכעס על ר' זושא שמבקש מה' לאכול ולא ממנו, והחליט באותו יום לא להגיש אוכל לר' זושא כשיבקש. באותו יום הלך גביר אחד שבא להתארח בעיירה ברחוב, ולא הכיר את ר' זושא, והפילו לשלולית כי חמד לצון לו. כשנודע לו את מי הפיל התחרט מאד, ולאות חרטה הכין מגש עם מיני מזונות ומשקה לר' זושא, וכשר' זושא אמר "ריבונו של עולם, זושא רעב" דפק הגביר בדלת ואז ידע השמש כי באמת ה' הוא הנותן לר' זושא אוכל ולא הוא (ברכת יצחק, פרשת תרומה). מסיפור זה אפשר ללמוד שאפילו השתדלות לא צריך, אלא מספיק הביטחון בה', ועל זה נכתב לעיל בהערה 6.

כפי מדרגתו. וכל זה בנושא הפרנסה, שה' גוזר כמה מגיע לאדם והוא צריך להשתדל בגלל הקנס של אדם הראשון, בזה שווים חובות הלבבות ורבנו בחיי. אלא שהוסיף רבנו בחיי שבנושאים ביטחוניים ובריאותיים יש לעשות את כל ההשתדלות, שאם לא כן הרי שהוא מסכן את עצמו ודומה הוא לאדם שלא עושה מעקה לגגו ובוטח בה' שאף אחד לא ייפול ממנו, שעובר בכל רגע ורגע על מצוות עשה של התורה. לכאורה ודאי שיודה בעל 'חובות הלבבות' שבשאר ענייני העולם הזה יש לעשות את מירב המאמצים כדי למנוע נזק¹³. ונראה שזו נקודת החילוק בין פרנסה לבריאות או ביטחון, האם אתה רוצה למנוע נזק או להרוויח דבר מה. כדי למנוע נזק אתה צריך לעשות את כל ההשתדלות, וכדי להרוויח דבר מה אתה מצווה להשתדל כפי מדרגתך ולא יותר.

סיכום

מידת הביטחון היא הסולם שאפשר לעלות דרכו במדרגות באמונת ה'. בשני חלקי העבודה הצגנו גישה מעשית - אקטואלית לקיום מידת הביטחון ואת הדרך להתקדמות בה על ידי עלייה הדרגתית.

בחלקו הראשון של המאמר הצגנו את שיטת החזון איש. גם הבוחר לבטוח על פי שיטת החזון איש נדרש לאמונה גדולה בה', שהרי הוא צריך להפנים את הידיעה שכל מה דעביד רחמנא לטב עביד. יחד עם זאת, הבוחר לבטוח על-פי שיטת הרבי מלובביץ' נדרש לעבודה עצמית גדולה מאד, שעבודה זאת מעלה אותו במעלות האמונה.

בחלקו השני של המאמר הצגנו שיטה אמצעית של הרב דסלר, הסברנו שגם בעלי השיטות האחרות מודים לו (מלבד המסילת ישרים). לפי שיטה זו האדם ממעט בהשתדלות כפי דרגתו, וככל שבוטח בה' יותר כך יכול למעט בהשתדלות ולהשליך את כל יהבו על ה' יתברך.

13 וכל זה כמובן בגדר מאמצים סבירים, ואין לעשות מאמצים לא הגיוניים, שאז הוא חוטא למידת הביטחון, לכן נראה שהכל נקבע לפי הנורמה, מה נקרא הגיוני ומה לא.